

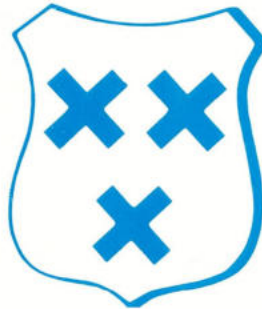
Swindrecht Were

Heerjansdam

Hendrik Ido Ambacht

Zwijndrecht

Uitgave van: Historisch Genootschap, Hendrik Ido Ambacht
 Historische Vereniging, Zwijndrecht
 Jaargang 9 nr. 1
 april 1995

Swindregt Were

I N H O U D :

Metje door de eeuwen heen	blz. 2
En dan is er koffie	blz. 14
De onafhankelijkheidsfeesten te Hendrik Ido Ambacht 1913	blz. 18
Stoomgemaal polder Sandelingen- Ambacht Deel 1	blz. 24
De grootte van de dorpen in de Zwijndrechtse Waard in 1551	blz. 34
Colofon	blz. 36

*

METJE DOOR DE EEUWEN HEEN

Het woordenboek van voornamen van dr.
J.v.d.Schaar noemt

Meta/Metha

verkorting uit Margaretha of Mathilde, Mechteld.

Mette, Metse, Metske, Metten, Metje, Metke,
Metsje, Metta, Metteke, Mettentsje, Mettiene,
Mettina.

De naam Metje is Gronings, maar komt ook voor
te Lopik en in de Tieler- en Bommelerwaard.

Wij hebben geprobeerd te achterhalen waar de
voornaam Metje, die o.a. veel voorkomt bij de
Zwijndrechtse familie Den Hollander, vandaan is
gekomen.

Uiteindelijk zijn we terechtgekomen bij Metje
Rouffaerts, geboren omstreeks 1650. Waar en
wanneer ze geboren is, hebben we tot nu toe nog
niet kunnen achterhalen.

Als zij behoort tot de familie die is beschre-
ven in "Nederlands Patriciaat", 20e jaargang
1931-'32, pag. 224 e.v. dan ligt de oorsprong
in het land van Luik.

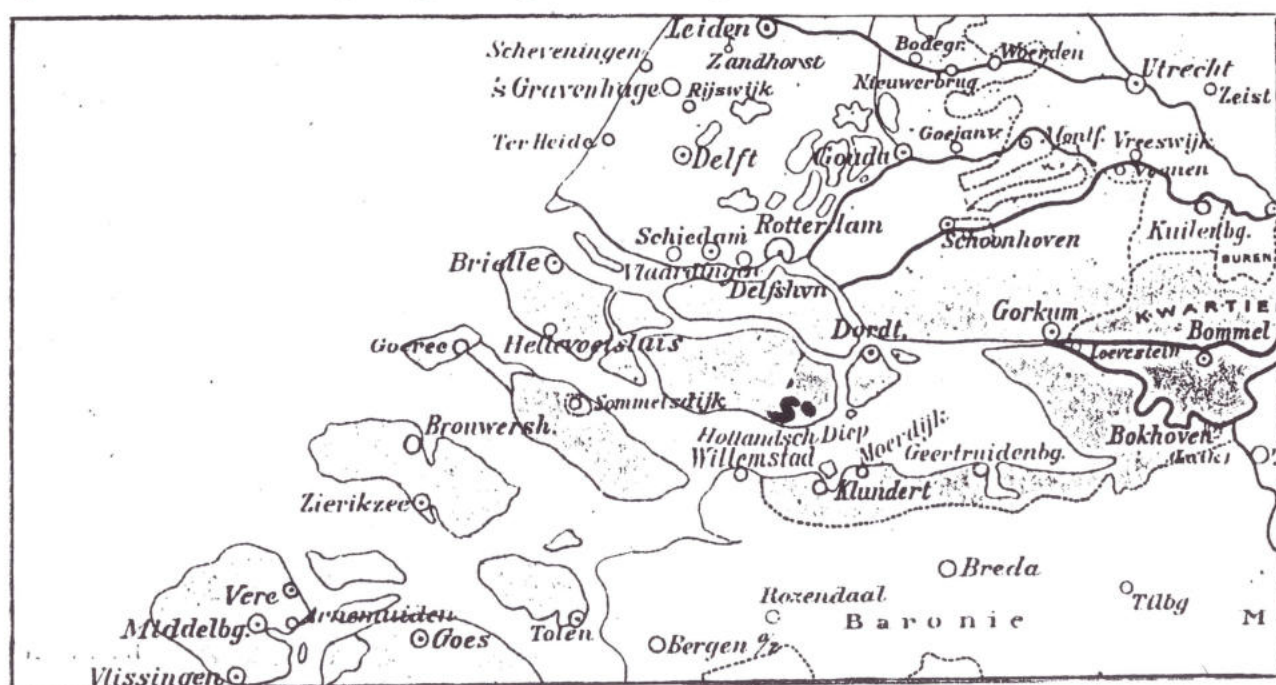
Leden van deze familie verplaatsten zich via
Limburg naar onze streken als logisch gevolg
van het door hen uitgeoefend beroep, nl. dat
van Maasschipper.

In Dordrecht b.v. ondertrouwde op 24 oktober
1666 Arnoldus Rouffaer met Maria van der Poel.
Hoewel zij haar oudste zoon de naam Arnoldus
gaf, hetgeen een aanknopingspunt zou kunnen
zijn, kwam de naam Metje in het artikel niet
voor, zodat wij nog geen zekerheid hebben
betreffende haar afkomst. Wat wij echter wel
weten, is dat Metje Rouffaerts gehuwd was met
mr. Hendrik Broeders, omstreeks 1675 school-
meester in Strijen.

De periode waarin zij werd geboren, kort na het beëindigen van de 80-jarige oorlog, staat bekend als het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672). Ons land werd voortdurend bedreigd door Engeland en Frankrijk en er werden diverse oorlogen gevoerd.

Wat zal hiervan echter tot in Strijen zijn doorgedrongen?

Zoals op een gedeelte van een landkaart uit die tijd is te zien, lag Strijen door het vele water nogal geïsoleerd en nieuws zal dus wel met grote vertraging zijn doorgedrongen.

Wellicht was mr. Broeders in dit opzicht bevoordeeld, omdat hij de brieven die plaatsgenoten, die zelf niet konden lezen, ontvingen wel zal hebben moeten voorlezen en daardoor vaak op de hoogte kon komen van nieuws van elders.

Het was een tijd van grote tegenstellingen tussen arm en rijk. Bij de rijken zullen we hem niet moeten zoeken (hij werd in 1704 "Classis Pro Deo" begraven), doch ook niet bij de allerarmsten.

Hij bezat, volgens gegevens uit 1682, in Oud Bonaventura in Strijen een boomgaard van 88 roe en op 9 februari 1686 ontving hij een betaling, jammer genoeg weten we niet hoe groot, uit de nalatenschap van wijlen Paulus de Roo.

Hij had, naast vrij wonen, nog een laag basis-salaris dat werd a^u gevuld met inkomsten uit andere functies. Daarbij kwam het schoolgeld dat door de ouders betaald moest worden. In die tijd was dat vier stuivers per maand voor kinderen die leerden lezen en zes stuivers voor wie bovendien wilde leren schrijven. De ouders behoefden echter alleen te betalen over de tijd dat het kind ook werkelijk de school bezocht.

Het echtpaar kreeg vijf kinderen: het oudste, Elisabeth (Lijsbeth), komt echter niet voor in de doopboeken van Strijen en is dus waarschijnlijk vóór 1674, het geboortjaar van haar broer Arnoldus, elders geboren.

Elisabeth trouwde met Willem Hendrikse Ras. Hij was rietdekker van beroep, geboren te Strijen op 9 augustus 1671 en is aldaar overleden 24 januari 1750. Zij kregen negen kinderen, allen geboren te Strijen. Het oudste, gedoopt op 13 september 1693, werd vernoemd naar haar grootmoeder, Metje dus.

Van deze Metje Ras is ons al heel wat meer bekend.

In de gaardersbescheiden van Strijen (1:II 1710-1759) staat geschreven: "16 april 1728 hebben haar aangegeven om te trouwen Metje Willemsdr. Ras jd, onder de classis van 3.0.0. en Antony Havelaar jm, wonende onder Maasdam, die aldaar voor zegt, heeft betaald".

Zij kregen een dochter, Maartje, gedoopt op 6

juni 1729 in Puttershoek. Zij overleed echter reeds na vijf weken, zoals blijkt uit de gaardersbescheiden van Puttershoek (2:II 1725-1737 begraven):

"Ick onderget. verklare bij deze ingevolge van de ordonnantie op het middel van 't begraven geemaneert, aangeving te doen van 't lijck van 't kind van Anthonie Havelaar en alsoo denselven onmagtig is het regt daartoe staande te voldoen zoo werd verlogt een Acte Prodeo Acte den 12en july 1729

Dit merck is gestelt met de *f* hand van Lena de Graaff".

Uit dezelfde gaardersbescheiden blijkt dat Metje Ras ruim een jaar later ook is overleden:

"Ick onderget. verklare bij deze ingevolge van de ordonnantie op het middel van 't begraven aangeving te doen van het lijck van de huysvrouw van Anthonie Havelaar en alsoo denselven onmagtig is het regt daartoe staande te voldoen zoo werd verlogt een Acte Prodeo.

Acte den 19en september 1730

Dit merck is gestelt met de *f* hand van Lena de Graaff".

Op 19 oktober van dat jaar wordt er verzocht hun huis te Maasdam te laten taxeren in verband met te betalen successierechten: Metje Ras "weinig tijds geleden", overleden te Puttershoek echtgenote van Antoni Havelaar. Hij is erfgenaam van zijn vrouw en geeft aan dat onder jurisdictie Maasdam is staande "een geheel huys, schuur en erve, tusschen den huyse van Lourens Schilperoort en Adrianus Boender. Havelaar wil 1/2 van het successierecht op huys betalen. Secr. van Puttershoek, J. van Vliedt, verzocht taxatie van het huys op 19 oktober 1730."

Ook deze Metje heeft weer geleefd in een tijd met veel oorlogen met o.a. veldslagen in de Zuidelijke Nederlanden. Op 19 maart 1702 begon, na het kinderloos overlijden van stadhouder Willem III, het Tweede Stadhouderloze Tijdperk omdat de door hem verlangde opvolger, zijn Friese achterneef Johan Willem Friso, stadhouder van Friesland en Groningen, niet door de Staten van Holland werd geaccepteerd. Deze verdronk op 14 juli 1711 bij het oversteken van het Hollands Diep met het veer tussen Moerdijk en Strijensas, dicht bij haar toenmalige woonplaats Strijen.

De periode na 1715 wordt gekenmerkt door de pretenties van de Republiek als ex-grote mogendheid en de geringe effectieve macht die zij kon uitoefenen door haar omslachtig regeerings-systeem. Er zijn bijv. veel rijken, maar de staat balanceert op de rand van een bankroet door de volmaakt onbevredigende wijze waarop belastingen worden geheven.

Anthony Havelaar hertrouwt op 11 juli 1732 met Neeltje Droogendijck, dochter uit het tweede huwelijk van "Wollebrandt Pieterse Droogendijck

en Bastiaantje Leendersdr. Steenhoek jd van Westmaas, wonende op de Buytensluys".

Over het tweede huwelijk van Anthony Havelaar staat in de gaardersbescheiden van Puttershoek (2:I 1725-1754 trouwen):

"Ick onderget. Anthony Havelaar, weduwnaar van Metje Ras, verklaar mij te zullen begeven in den huwelijken staat met Neeltje Droogendijck, jongedogter, beyde wonende alhier en ten opzigte van het middel op het trouwen geemaneert volgens den Inhout van de ordonnantie daarvan zijnde gehoorende onder de classis van Drie gulde verklare wij dien conform aan te geven ons het voorsz. regt te voldaan

Acte den 11en july 1732

Anthony Havelaar

Dit merck + is geteekend met de hand van Neeltje Droogendijck".

Hun vijf kinderen werden geboren in Puttershoek. Het vijfde, een dochter, kreeg de naam van zijn eerste vrouw: Metje.

En met deze Metje (Havelaar), gedoopt in Puttershoek op 26 september 1745 en aldaar overleden op 20 augustus 1823, vervolgen wij ons verhaal.

Tijdens haar leven kwam de ontwikkelde burgerij in beweging omdat zij ook onder stadhouder Willem IV geen toegang kreeg tot regeringscolleges. Dit was de opkomst van de patriottenbeweging. Zij heeft de komst van de Fransen in 1795 en hun vertrek in 1813 meegemaakt en daarna nog een tiental jaren geleefd onder koning Willem I.

Wat zou het interessant zijn te weten hoe zij dit alles persoonlijk heeft beleefd, zoals bijvoorbeeld op 18 februari 1756, toen Dordrecht en omstreken werden getroffen door een lichte aardbeving, een gevolg van de zware aardbeving

waardoor Lissabon bijna geheel werd verwoest. Een verslag meldde "dat het gevogelte in de kooyen van de stokken afviel. Het toonde zijn beangstheid door het trillend uitspreiden der vleugelen". Wij zullen het echter moeten doen met wat wij over haar vonden in het Streekmuseum "Hoeksche Waard" in Heinenoord.

Zij ging op 26 oktober 1769 in ondertrouw met Cornelis Polder, eveneens wonende in Puttershoek. Zij trouwden er op 19 november 1769.

Volgens het gaardersboek van Puttershoek uit dat jaar zetten zij hun beider handtekening en huwden zij volgens de classis voor 2 x f. 15,-- Zij waren dus niet onbemiddeld en konden beiden schrijven. Hun drie kinderen werden gedoopt in Puttershoek: Alie 22 april 1770, Ary 21 juli 1771 en Neeltje 4 sept. 1773.

In het kerkelijk archief van Puttershoek staat in september 1778 en maart 1779:

"Metje Havelaar: Zij is lidmaat, leven zeer onenig, wordt niet aan het Heilig Avondmaal toegelaten.

Het overlijden van Cornelis Polder wordt dan op 29 september 1779 door Annetie Havelaar aangegeven, die ondertekent en f. 6.-- betaalt.

Van Metje vinden we dan op 3 oktober 1779:

"Zij heeft hem op zijn ziekbed bezocht en opgepast. Als zij boetvaardig is zal zij van censuur worden ontslagen. Zij mag echter het Heilig Avondmaal nog niet bijwonen".

Zij trouwt opnieuw op 30 september 1781 in Puttershoek met Jacobus Verhoeven, wonende aldaar. Zij kreeg wederom drie kinderen, geboren en gedoopt in Puttershoek: Maria 13/14 april 1782, Marya 3/8 juni 1783 en Johannis 3/5 september 1784.

Jacobus Verhoeven overlijdt in Puttershoek op 14 augustus 1818. Hij laat zijn weduwe niet onbemiddeld achter; diverse malen staat zij te boek als "rentenierster" en zij is o.a. eigenaresse van Weverseinde 131 t/m 139 te Puttershoek.

Maartje, de oudste zuster van Metje Havelaar, trouwt in 1762 met Bastiaan Nugteren, zoon van Aert Jansz Nugteren en Aryaentje Gerritdr de Quasteniet:

"23 april 1762 aangeving gedaan door Bastiaan Nugteren, meerderjarig jongman, wonende alhier (Heerjansdam) geassisteert met deszelfs vader Aert Nugteren dat hij zoude trouwen met Maartje Antonisse Havelaar, wonende in Puttershoek onder de classis van zes Guld."

Zij kregen vier kinderen, allen gedoopt in Groote Lindt, waarvan de jongste, Pieter, op 12 augustus 1770.

Pieter trouwde met Maria Klop, dochter uit het tweede huwelijk van Gerrit Klop en Rienske van Driel. Zij werd geboren in Haaften (Gld).

In het gaarderboek Gem.Zwijndrecht 4 t/m 7 pag.5 staat:

"1792 - 17 februari Pieter van Nugteren jm wonende alhier met Maria Klop jd geboren en wonende te Haaften in Gelderland en aldaar zullende trouwen.

Voor den Bruidegom f. 3,--".

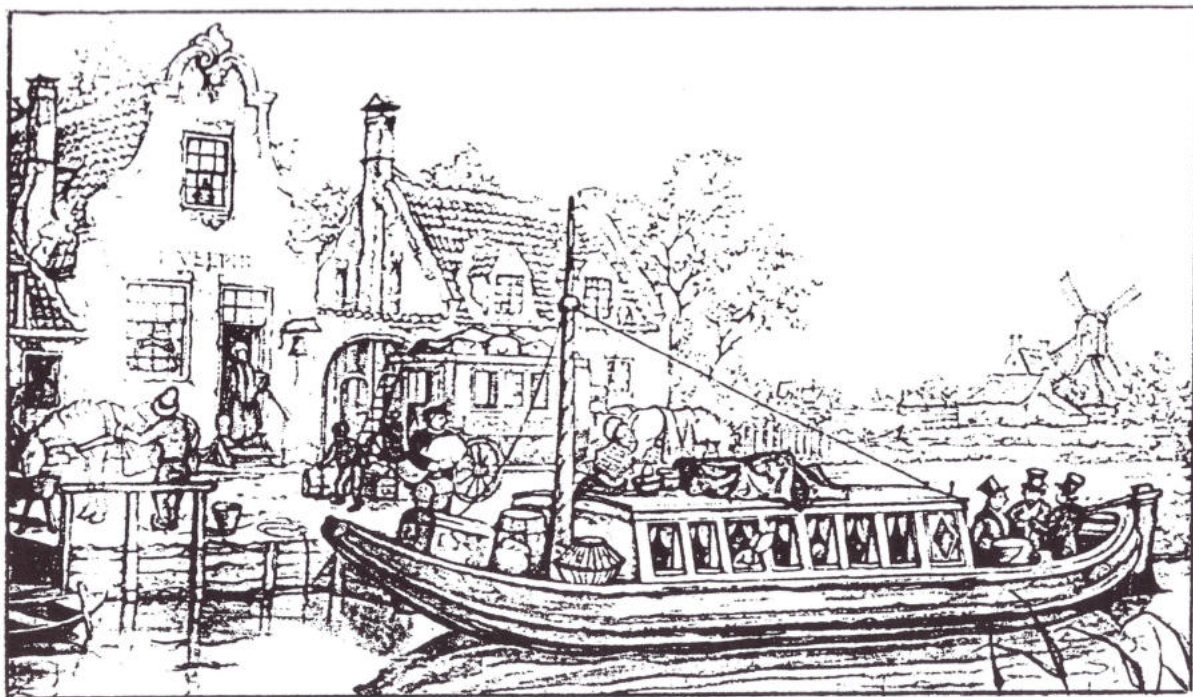
In "Gemeente Zwijndrecht" boek 4, 5 vinden we op pag. 45:

"Op attestatie van Haaften in Gelderland zijnde Huwelijksgeboden ingewilligd van Pieter van Nugteren jm, onder Meerdervoort en Maria Klop jd, geboren en wonende te Haaften. Na hun drie onverhinderde afkondigingen attestatie gegeven om te Haaften te trouwen".

Hun oudste kind kreeg de voornaam Metje.
Deze Metje Pietersdr (van) Nugteren werd in
Zwijndrecht geboren op 13 november 1793 en
overleed alhier op 30 januari 1856.

Ook zij heeft in haar leven nogal het een en ander zien veranderen. Kort na haar geboorte bezetten Franse troepen ons land en in januari 1795 vluchtte stadhouder Willem V naar Engeland. Zij was al 20 jaar toen Willem, de latere Koning Willem I, weer in ons land terugkwam. Daarna kwam de roerige tijd van het samengaan, vanaf 1814, met België tot de definitieve scheiding in 1839. Een periode die zeker voor de nodige opwindning zal hebben gezorgd, hoewel "de gewone man" er misschien weinig van zal hebben gemerkt.

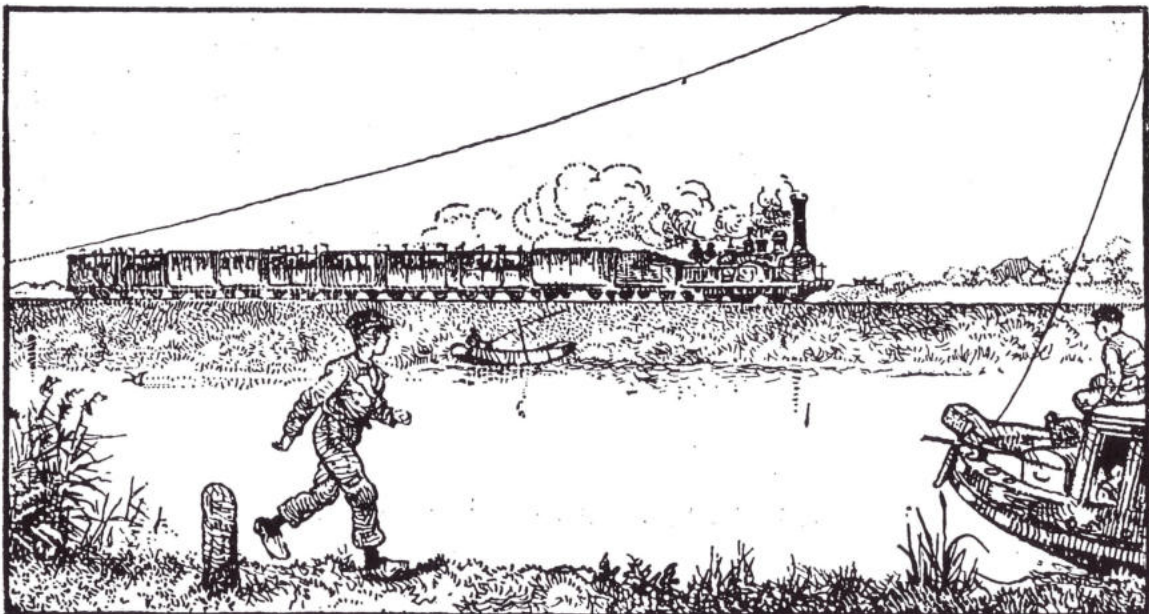
Ook op het gebied van het vervoer is er tijdens haar leven het nodige gebeurd. Nadat er langzamerhand een verkeersnet was opgebouwd met trekschuit en postkoets, reed op 20 september 1839 de eerste stoomtrein met een snelheid van 38 km. per uur in ca. 25 minuten van Haarlem naar Amsterdam. Hierover zullen zeker vele ware maar ook verzonnen verhalen zijn rondgegaan.

Metje van Nugteren trouwde in Zwijndrecht op 29 oktober 1824 met Pieter Janszn. Bakker, zoon

van Jan Bakker en Adriana Bijkerk. Hij werd geboren in Meerdervoort op 24 april 1798 en overleed in Zwijndrecht op 19 december 1861.

Eén van hun zeven kinderen, Adrianus geboren alhier op 12 juni 1833, trouwde hier op 19 augustus 1857 met Cornelia van Loon. Zij werd geboren op 29 oktober 1837 en stierf 20 augustus 1886. Met hun achter. Metje Bakker, gaan wij onze geschiedenis afronden.

Metje Bakker werd geboren in Zwijndrecht op 15 januari 1862 en overleed er op 24 juni 1931. Zij trouwde op 2 juni 1881 met Gerrit den Hollander, geboren in Zwijndrecht op 11 mei 1856. Hij stierf in zijn woonplaats op 27 juli 1932.

Zij zal waarschijnlijk wel de Metje zijn die tijdens haar leven de grootste veranderingen heeft beleefd, met voor haar, als vrouw van een tuinder, wellicht als belangrijkste de oprichting van de veiling. Hierdoor immers behoeften de tuinders, en ook wel hun vrouwen en kinderen, niet meer met hun produkten per roeiboot of met paard en wagen naar de markt in Rotterdam te gaan. Omdat die markt 's morgens al om 5 uur begon, moest men zeer vroeg in de nacht vertrekken, hetgeen vooral per roeiboot niet altijd zonder gevaren was.

Ook heeft zij het veer met Dordrecht zien groeien van een klein bootje tot de grote ponten die vele auto's tegelijk konden vervoeren. Vanaf 1902 kon men met de stoomtram naar Rotterdam reizen. Er kwam een spoorwegstation, eerst voor Zwijndrecht en omstreken, en toen dat geen succes werd, in 1895, een station alleen voor Zwijndrecht.

Of Metje Bakker echter veel tijd voor reizen zal hebben gehad, valt zeer te betwijfelen, gezien het grote gezin waaraan zij leiding moest geven. Gerrit en Metje kregen namelijk 15 kinderen en veel vrije tijd zal er dus wel niet zijn geweest. Acht van haar kinderen gaven aan een dochter de voornaam Metje, waarmee is verklaard waardoor die naam bij de familie Den Hollander, ook nu nog, zoveel voorkomt.

We besluiten het verhaal over ca. 350 jaar Metjes met nog een keer de hoofdpersonen te vermelden.

1. Metje Broeders-Rouffaerts
2. Metje Havelaar-Ras (1693-1730)

3. Metje Polder-Havelaar (1745-1823)
4. Metje Bakker-(van) Nugteren (1793-1856)
5. Metje den Hollander-Bakker (1862-1931)

Wij blijven proberen de herkomst van de Metje waarmee wij begonnen alsnog te achterhalen, zodat wij misschien later daarop nog eens kunnen terugkomen.

T. de Heer

Bronnen:

Algemeen Rijksarchief Den Haag

Gemeente-archief Dordrecht

Gemeente-archief Zwijndrecht

Streekarchief IJsselmonde

Streekmuseum "Hoeksche Waard" Heinenoord

Kalendarium, geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen door Dr. H.P.H. Jansen

EN DAN IS ER KOFFIE

U bent, al lezend, bijna weer op de helft van deze uitgave van Swindregt Were. Mogelijk hebt u inmiddels trek gekregen in een kopje koffie. In een handomdraai is dat thuis gezet, niet waar? Als liefhebber van de streekhistorie zou u natuurlijk koffie kunnen drinken in één van de oudste panden in onze Zwijndrechtse Waard, de bekende herberg in Rijsoord. Zeker zijn er in het verleden meerdere herbergen geweest: denk aan de Steenen Kamer in Meerdervoort of de etablissementen aan het Veerplein, die inmiddels allemaal verdwenen zijn... Ja, voor een kopje koffie leggen we alles waar we mee bezig zijn even terzijde.

Toch is het nog niet zo vreselijk lang geleden dat het bruine vocht in ons land volkomen onbe-

kend was! Slechts zo'n drie eeuwen geleden is het koffie drinken hier gewoon geworden. Hoe we aan koffie zijn gekomen? Wel, in 1683 werd Wenen door de Turken belegerd. De overeenkomst met de belegering van Leiden in 1574 door de Spanjaarden is treffend. In beide gevallen was er sprake van belegering en strijd om (geloofs) vrijheid, er was sprake van een heldhaftige burgemeester, een wonderbaarlijke redding en... nee, hutspot werd er in het door de Turken verlaten legerkamp niet gevonden. Maar wel een vreemdsoortig type erwt, waar de Weners geen raad mee wisten. Er kwam iemand bij van Servische oorsprong, die wel eens in Turkije was geweest. Deze man heette Kolschitzky en hij wist wat je met die "erwten" kon doen. Het waren koffiebonen die je kon branden en malen. Om kort te gaan: spoedig daarna werd in de Oostenrijkse hoofdstad het eerste "Kaffeehaus" geopend en vandaar maakte de drank als het ware een zegetocht door Europa waarvan de Turken in die tijd alleen maar konden dromen.....

Kolschitzky wist aan nieuwe voorraden te komen, er kwam concurrentie, reizigers wilden wel een partijtje meenemen naar hun vaderland elders in Europa... en zo werd al vrij snel het koffiedrinken populair in Londen, Parijs, Amsterdam en tal van steden. Of er ook in onze omgeving al "koffyhuizen" te vinden waren, is mij niet bekend. Misschien in Dordrecht?

Een "koffyhuis" van onze achttiende-eeuwse voorouders was beslist geen café zoals wij dat nu nog kennen. Voor een borrel of bier moest je naar de herberg en daar werd aanvankelijk geen koffie gezet. Van enkele oude koffyhuizen zijn nog prenten en schilderijen bewaard gebleven. Ook uit de literatuur is bekend hoe we ons er een voorstelling van moeten maken. Gaat u in gedachten even mee?

We ontwaren deftige heren, die in de meestal ruime zaal zitten te discussiëren of te lezen. Anderen houden zich bezig met het damspel of trictrac. De meesten lopen koffie te drinken. Een buffet ontbreekt doorgaans, maar door de grote ruimte lijkt het wel of we ons in een vergaderzaal bevinden.

In een uit 1712 bewaard gebleven kluchtspel van Jacobus de Vryer (een pseudoniem van Jacob van Rijndorp) maken we nader kennis met het koffyhuys. De klucht heet zelfs Het oude Koffyhuys. Het staat in Den Haag en de hoofdfiguren zijn een bazin (Leonoor) en een meid, die de gasten moet bedienen (Katrijn). Men drinkt er koffie, chocolade en magorum (een soort likeur). De gasten doen een spelletje of lezen de courant of ander tijdschrift. Je kunt er zelfs een pijpje huren! Leonoor vertelt ons dat er verschillende klanten komen:

Hier komen daaglyks zo veel Heeren
Dat ik of zy (Katrjn) niet weten kan,
Wat borger is, of edelman.

In een door W. van der Hoeven geschreven klucht ('T Koffyhuys) uit hetzelfde jaar komt ook een boer het koffyhuys binnen. Hij vraagt als niet-ingewijde om bier, maar krijgt ten antwoord dat er alleen koffie en chocolade te koop is. Koffie heeft de boer nog nooit op, maar het is de moeite waard om de drank eens te keuren. Het zou geen klucht zijn als de veenboer het kopje "hete boonezop" niet uit zijn handen zou laten vallen....

Buiten de bediening kwamen er geen vrouwen in een koffiehuis. Dat was hoogst ongepast. Zelfs nog in 1778 verwonderde een Amsterdams koopman, die voor zaken in Parijs was, er zich over dat daar wel dertig of veertig vrouwen in een kof-

fiehuis waren, "die daar even tranquil (=rustig) koomen".

Dat koffiehuis was bij uitstek de plaats waar je de burgerij kon aantreffen. Sommige groepen, rechtsgeleerden, zakenlui e.a. hadden hun eigen "bruine café". Daar las men in de 18e eeuw ook de spectatoriale geschriften, zoals die van Justus van Effen. Er werd nieuws uitgewisseld, zoveel zelfs, dat de politie het de moeite waard vond om "luistervinken" in koffiehuizen te laten posten. In de Hollandsche Spectator van januari 1733 wordt dat als volgt verklaard: Myns oordeels zyn er geen plaatsen ter waereld, die, by voorbeeld, door een Spectator zo dikwils diende bezogt te worden, vermids yder voor zyn geld, aldaar een absolute vryheid koopende, en door den tabak, de koffy, en een ratafia (=vruchtenlikeur) verleevendigt, niet zelden zyn gansche Character, (=privé-leven) voor de doorzigtige oogen der geenzen, die in de hartkunde ervaaren zyn, bloot legt".

Pas in de vorige eeuw kwam er zoiets als branchevervaging: in de herberg kon men ook voor koffie terecht. Het koffiehuis is op z'n retour gegaan.... En nu? Voor fijnproevers zijn er weer zaken opengesteld: je kunt er terecht voor een Wiener Mélange, een Irisch coffee enz. We kennen ook de koffiebar. Mensen met goede bedoelingen willen daar bijvoorbeeld evangeliseren of doen wat de Spectator al constateerde: een gesprek van hart tot hart voeren. Er is vandaag nòg een type koffiebar bekend: daar is niet, zoals in de achttiende eeuw, de koffie het meest gewilde artikel, maar een ander produkt. Kolschitzky zou zich er aan ergeren.....

C.R. van den Berg

De onafhankelijkheidsfeesten te
Hendrik Ido Ambacht 1913

Begin mei a.s. vieren we alom dat we 50 jaar bevrijd zijn van het Duitse juk. Of we dat ook zullen doen als we 100 jaar bevrijd zijn, weet uiteraard niemand. Omdat er door het "Historisch Genootschap" een boekje uitgegeven wordt met de oorlog '40-'45 als onderwerp, achtte de Ambachtse redactie het niet nodig om ook in Swindregt Were aandacht aan dit onderwerp te besteden. In plaats daarvan onderstaand artikel over een ander bevrijdingsfeest ter gelegenheid van 100 jaar bevrijding van de Franse overheersing onder Napoleon Bonaparte.

In het Nieuwsblad van de Hoeksche Waard en IJselmonde van 11 oktober 1913, (IJselmonde met één s) vonden we een uitgebreid verslag van dit feest. Het verslag is letterlijk overgenomen, inclusief fouten.

Ook in deze gemeente is het onafhankelijkheidsfeest gevierd. Woensdag 8 October, de 1e feestdag, gaf een vroolijk aanzien. Al vroeg in de morgen zag men de vlaggen wapperen en de kinderen met oranje versierd door de gemeente wandelen om op tijd op school te zijn. Acht eerepoorten versierden de gemeente en eveneens de buurtversieringen aan de Kerkstraat, Oostendam en in het dorp waren mooi. In het bijzonder mag zeker wel worden vermeld de eerepoort bij de N.V. Scheepssloperij "Holland". De plaats alwaar de Prins van Oranje zal landen is prachtig versierd, waarvoor een woord van dank aan den heer 't Hooft.

Om 7 1/2 uur werd het feest geopend door klockelui.

Om 9 1/2 uur was er schoolfeest op alle scholen alwaar de kinderen werden onthaald. De feestcommissie en het eere-comite bezochten alle

scholen. Het eere-comite bestond uit de Ed. Achtb. heeren Burgemeester en Wethouders. Na de schoolfeesten werden des namiddags de volgende wedstrijden gehouden.

1e. Draadknippen:

- 2 eerste prijzen B. Stolk en C.v.d.Berg.
- 2 tweede N.de Jong en M. Flach.
- 2 derde J. Vos en J.v.d.Giese.
- 2 vierde E.v.d.Giessen en H. de Jong.
- 2 vijfde J. den Boer en L.v.Gemeren.
- 2 zesde A. de Lijster en D. Flach.

2e Broeklopen:

- 2 eerste prijzen H. Valster en W. Klootwijk.
- 2 tweede prijzen H. van Helden en J.v.d.Berg
- 2 derde C. Verschoor en W. Bol.

3e Wedloop met hindernissen:

- 1e prijs A. de Wit, 2e J. Visser, 3e J. de Graaf, 4e A. Klootwijk, 5e J. Sloof, 6e P. Buitendijk.

4e Ringrijden per fiets:

- 1e prijs G. Stolk, 2e mej. E.v.d.Herik, 3e A. Verschoor, 4e mej. N.Vliegenthart, 5e G. Bakker.

Voor de mooiste versierde fiets werd een prijs toegekend aan mej.'t Hooft.

Na afloop der wedstrijden werd om 7 uur een fakkeloptocht gehouden met muziek. De eerste feestdag is genoegelijk voorbij gegaan ofschoon enkele regenbuien de vreugde een beetje deed dalen.

Ido's fanfare heeft zich verdienstelijk aangesteld door den geheele dag voor muziek te zorgen.

Donderdag 9 oktober, 2e feestdag.

Al vroeg begon het feest weder, door om 6 1/2 uur het geschut bij het Raadhuis af te vuren. De aldaar staande poort is later onder daverend

applaas ingenomen. (De kapperswinkel van Pons, op de Heul dus, was in die tijd het Raadhuis, Red. Sw.Were).

De Fransche vlag werd door de Hollandsche vlag vervangen en de poortdeuren werden geopend.

Om 7 1/2 uur werd het feest wederom geopend door klokgelui.

Langzamerhand kwam er meer drukte in de gemeente, daar de voorbereidende maatregelen voor de optocht werden genomen.

Om ongeveer 10 uur was de optocht opgesteld bij de Palmhoeve, omringt door een menigte nieuwsgierigen.

De optocht vertrok vandaar naar de staanplaats (Bedoeld wordt de oude steenplaats, ongeveer het gebied Burg.van Akenwijk-Wepsterlaan.

Red.S.W.), alwaar de Prins van Oranje landen zou en in den optocht zou worden opgenomen. De landing had op een ordelijke wijze plaats.

Na landing werd een toepasselijke welkomstrede

De Geuzen van Lumey in vol ornaat. 1e van links Hopman L.van Dam. Foto genomen op het grasveld van boerderij Palmhoeve.

gehouden door een der heeren van het driemanschap en waarop de Prins een zeer toepasselijke rede hield.

Daarna zette de optocht zich met den Prins in

De erepoort bij de "Holland" aan de Veersedijk.

haar midden voort naar den Oostendam, Pruimendijk en terug naar het Raadhuis, alwaar de Prins werd begroet en toegesproken, door den Ed.Achttb.Heer Burgemeester en waarna door den Prins een toespraak werd gehouden tot den Burgemeester en het volk. Na het drinken van een glas eerewijn zette de stoet zich weder in beweging om op de Palmhoeve te worden ontbonden. De optocht stelde zich na de landing van den Prins van Oranje voor als volgt:

1. 2 herauten en vaandrager
2. Het driemanschap, (Burgemeester en Wethouders)
3. Het eere-comite
4. De Garde d'Honneur (kapitein en 4 officieren)
5. De Prins van Oranje en zijn gevolg
6. Stuurman met 12 matrozen
7. Muziekvereniging
8. Hoofd-comite
9. Scheveningsche meisjes
10. Commissieleden
11. Russische Huzaren
12. Lumey met de Geuzen
13. Hollansche maagd met 4 godinnen
14. Meisjes voorstellende de elf proviciën
15. Vlasindustrie van Gebr. Stehouwer
16. Commissieleden
17. Tilburry's voor de deelneming aan de ringrijderij
18. Paarden onder den man eveneens voor de ringrijderij bestemd.

Des namiddags om 2 1/2 uur vingen de wedstrijden aan. Prijswinnaars waren, 1e A. Maaskant en R. Maaskant, 2e B. Kooiman en H. den Hartog, 3e J. Noordegraaf-Buitendijk, 4e v.d.Vorm en J. Bakker, 5e voor de mooist versierde tilbury werd toegekend aan T. Struis.

Ringrijderij met paard onder de man:

1e prijs M.v.d.Giesen, 2e B. Steenbergen, 3e

M.de Winter, 4e D.W. Kroos, 5e M. Visser, 6e A. de Graaf.

Om zeven uur werden de behaalde prijzen uitgereikt.

Van 6-7 uur ontvingen de kinderen eene gratis bioscoopvoorstelling. Des avonds om 7 1/2 uur werd eene bioscoopvoorstelling gegeven. Daarna ontvingen wij van 8-10 uur een muziekconcert van de "Bazuin" uit Dordrecht, die uitstekend haar best deed om het feest op te vroolijken. Een prachtig gezicht leverde de gemeente op, wanneer men des avonds door het dorp wandelde toen de verschillende huizen en eerepoorten waren verlicht. Inzonderheid mogen we noemen de illuminatie van het Gemeentehuis, de Burgemeesterswoning en de dokterswoning (tegenwoordig het huis van dokter Rijdsijk, toen het huis van dokter Kambergen. Red.S.W.), alsmede de eerepoort van de N.V. Scheepssloperij "Holland". Ook het huis van F. Rijdsijk was mooi verlicht en eveneens de buurtversieringen. In de eerste plaats hulde aan de leden der commissie, welke noch tijd noch moeite gespaard hebben om het feest wel te doen slagen. Hulde aan Ido's fanfare en de Bazuin Dordrecht, welke den geheele dag voor muziek hebben gezorgd.

Verder een woord van dank aan allen die hebben mede gewerkt hetzij hoe ook, tot het zo uitstekend slagen van het feest. Het onafhankelijkste feest in deze gemeente gehouden, zal, naar wij menen niet uit het geheugen worden gewischt en zal, ons inziens, een aangename herinnering blijven.

Opmerkingen: Burgemeester in die tijd was jhr.mr. P.A.G. de Milly van Heiden Reinestein.

De bovengenoemde poort werd geramd door de Geuzen van Lumey, welke met een boot vanaf de Pruimendijk de "aanval" openden, aldus de overlevering.

Voor het verrichten van bepaalde soorten werkzaamheden met kleinere hulpwerktuigen en handgereedschappen was niet in alle omstandigheden de kracht of het uithoudingsvermogen van de arbeider toereikend.

In dat geval moesten soms dure, externe energiebronnen worden ingeschakeld en dat waren in die periode: wind-, water- en dierkracht. We denken hierbij aan o.a. wind- en rosmolens. Maar... men wilde meer, nl.: altijd de beschikking hebben over een betrouwbare, draaiende krachtbron, omdat mens en dier soms te kort schoten en windkracht te wisselvallig was. De stoommachine bracht toen DE oplossing op plaatsen waar meer energie nodig was dan door één mens kon worden voortgebracht. De eerste exemplaren waren echter groot, traag en log en gebruikten veel te veel steenkool.

Pas rond 1780 ontwikkelde de Schot James Watt als eerste een roterende stoommachine als een betrouwbare en gelijkmatig lopende krachtbron, waarvan bovendien het brandstofgebruik tot een derde was teruggebracht. Het directe gevolg van deze evolutie van de (stationaire) stoommachine als aandrijfeenheid was een sterke toename van productiecapaciteit en in de vroege jaren van 1850 vond uiteindelijk ook in Nederland de doorbraak plaats naar een ruimer algemeen gebruik.

Oorspronkelijk werden nog wel veel machines geïmporteerd en raakten ambachtelijke bedrijfjes alleen betrokken bij opbouw en onderhoud van de apparaten. Na verloop van tijd begonnen deze machinefabriekjes ook zelf de productie ter hand te nemen en zij werden daarbij geholpen

door een toenemende vraag uit de -typisch Nederlandse - waterbouw: de polderbemaling. Zo maakten de Gebr.Stork & Co. in Hengelo als eerste product kleine stoommachines en ketels vooral voor gemalen.

Indertijd werd de polder Sandelingen-Ambacht bemalen door een windwatermolen, die het overtollige water uitsloeg op de Waal en daardoor één van de z.g. Waalpolders was. (zie afb.1) (Noot van de redactie: uit archiefstukken blijkt duidelijk dat er inderdaad sprake was van een WINDwatermolen en niet van een ROSmolen, zodat het verschil van mening tussen de heren Brinkman en Van der Es, gepubliceerd in Swindregt Were van November 1991, hiermee opgelost is.)

In opdracht van het Polderbestuur werd in november 1881 door de heren J. Paul, architect te Zevenhuizen en A. Visser Kzn., hoofdopzichter van de Zwijndrechtse Waard te Zwijndrecht, een plan opgemaakt om deze watermolen te vervangen door een stoomgemaal, dat de 320 ha. (d.i. incl.dijken en wegen) grote Waalpolder naar "den eisch des tijds" van overtollig water bevrijd en droog moest houden. Hiervoor moest het peil van 1,84 meter beneden A.P. gebracht worden op 1,97 meter beneden A.P.

In het ontwerp werd door deze heren voorgesteld dat:

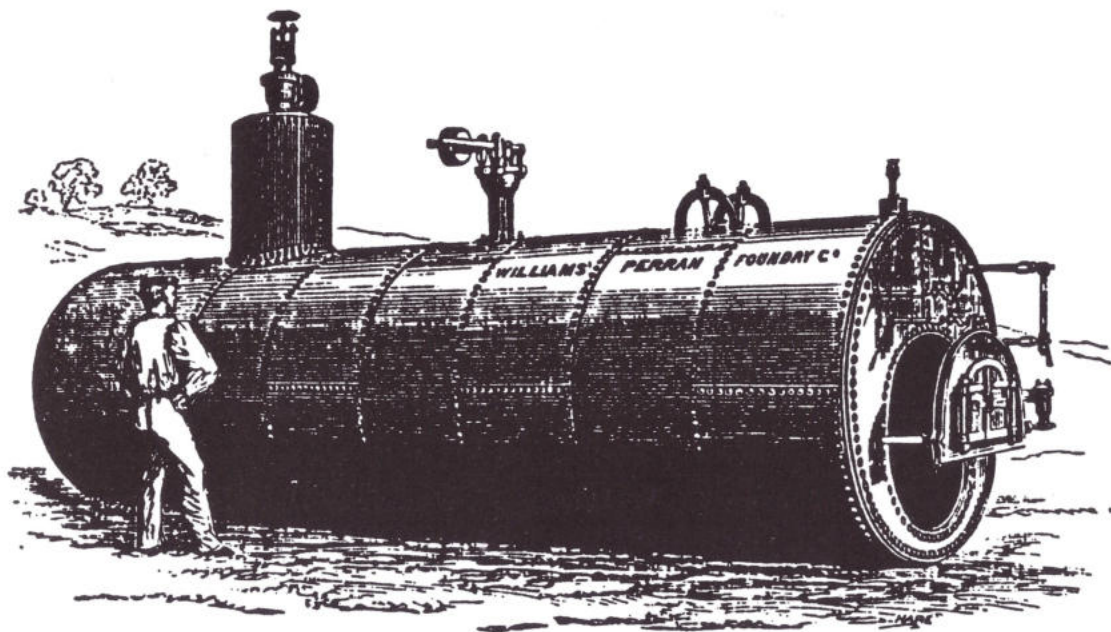
- het stoomgemaal in staat moest zijn 22 m³ per minuut tot deze hoogte uit te werken;
- het een horizontale machine moest zijn met een vermogen van 10 P.K. nuttig effect in opgevoerd water die 36 slagen per minuut maakte;
- de machine gevoed moest worden door stoom van vijf atmosfeer overdruk, gevormd door een stoomketel volgens Cornwall-systeem (afb.2)

Dit kaartbeeld uit de 17e eeuw heeft slechts ten doel de plaatsbepaling van de watermolen, later het stoomgemaal, aan het eind van de Achterambachtseweg richting Rijsoord, links na het viaduct over rijksweg A 16. (Huizenblokje met twee kappen).

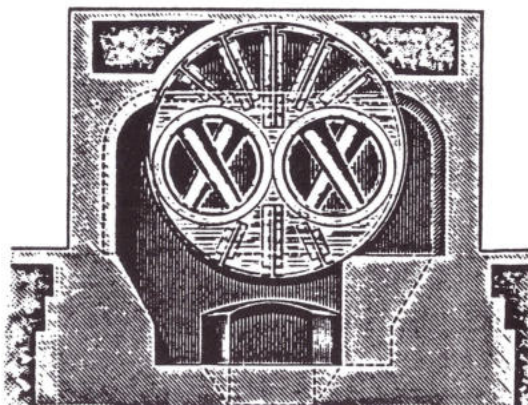
met een binnenkanaal van Gallowaybuizen (afb.3);

- de machine 4,30 meter lang moest zijn met een middellijn van 1,90 meter en een binnenkanaal met een wijdte van 0,95 meter;

Afb. 2

Het vuur van de Cornwall-ketel ligt in de vuurgangen binnen de ketel. Daartoe is vooraan in de vuurgang een rooster gebouwd, waarop de stoker zijn vuur onderhoudt. De rookgassen doorlopen de vuurgang van voor naar achteren en worden dan aan de buitenzijde van de ketel nogmaals heen en terug langs de ketel geleid door kanalen in de bemetseling. Daarna gaan ze naar de schoorsteen.

Afb.3

- het oude scheprad moest worden vervangen, omdat dit een te groot aantal schoepen had en ongunstig geplaatst was;
- het nieuwe rad 0,98 meter beneden het aangenomen peil moest tasten en 4 1/2 omwenteling per minuut moest maken met schoepen ter breedte van 0,36 meter;
- de molen geheel moest worden geamoveerd (gesloopt);
- op de funderingen van de molen de buitenmuren konden worden opgetrokken van het machine- en ketelgebouw, benevens het afzonderlijke schepradgebouwtje.

De totale kosten werden berekend op f.14.500,--

De jaarlijkse kosten van onderhoud en bediening zouden verschillend zijn, maar gemiddeld bedragen:

<u>AAN:</u> Steenkolen 650 hl. à f.0,70	f 455,--
Olie, katoen, smeer- en verdere poetsmiddelen	f 65,--
Salaris voor machinist gesteld op	f 200,--
Gewone onderhouding	<u>f 100,--</u>
TOTAAL	f 820,--

Bij dit cijfer moet nog worden gevoegd de rente en aflossing van het stichtingskapitaal, doch verminderd met de jaarlijkse onderhoudskosten van de windmolen, het salaris van de molenaar enz.

Op 23 december 1881 ging er een "oproepings-brief" uit van het polderbestuur aan de stemgerechtigde ingelanden (eigenaren van een stuk land in waterschap of polder) voor het houden van een vergadering in het café Ponsen te Dordrecht op woensdag 11 januari 1882, ten einde te beraadslagen en te stemmen over drie voorstellen.

Het aantal geldende stemmen bedroeg 276, waarvan op die vergadering het volgens reglement vereiste aantal aanwezig waren, nl. 251.

1e VOORSTEL: Om tot verbetering van de waterafvoer uit deze polder, in de Waalboezem een stoomgemaal te stichten ter plaatse in vervanging van de bestaande windwatermolens.

2e VOORSTEL: Tot het aangaan van een geldlening groot f 15.000,-- ten laste van deze polder tegen een interest van hoogstens "vier en een half honderd 's jaars" en met jaarlijkse aflossingen van ten minste f 500,-- en daartoe het polderbestuur te machtigen.

3e VOORSTEL: Om hetzelfde polderbestuur te machtigen tot onderhandse aanbesteding of uitvoering in eigen beheer wat voormelde stichting en het daartoe behorende betreft

Deze drie voorstellen werden met algemene stemmen aangenomen, zijnde 251, gelijkstaande met het aantal van de uitgebrachte stemmen. Een en ander werd in een procesverbaal vastgelegd en ondertekend door de polderschout Jan Hendrik Schulz van Haegen en de secretaris van het bestuur Wouter Dirk Nibbelink.

Op 20 januari 1882 werd door het polderbestuur het verzoek gericht aan Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland om hun goedkeuring te willen verlenen tot het aangaan van een geldlening van hoogstens f 15.000,--, hetgeen op 7 februari 1882 werd goedgekeurd.

Tegelijkertijd werden aan de heren Dijkgraaf en Hoogheemraden van de Zwijndrechtse Waard de "betrekkelijke" stukken opgezonden ter goedkeuring van het besluit tot het aangaan van deze geldlening.

De openbare aanbesteding vond plaats op 11 maart 1882 in het café Ponsen te Dordrecht door Jan Hendrik Schulz van Haegen, grondeigenaar, wonende te Dordrecht en Arie Stehouwer Willemszoon, bouwman, wonende te H.I.Ambacht, respectievelijk voorzitter of polderschout en lid of heemraad van de polder Sandelingen-Ambacht. Zij werden bijgestaan door Wouter Dirk Nibbelink, notaris, wonende te Zwijndrecht en secretaris/-penningmeester van deze polder.

BESTEK

VAN EEN

STOOMWERKTUIG

MET DESZELFS AANHOOREN,

VOOR HET

STOOMGEMAAL

VAN DEN POLDER

SANDELINGEN AMBACHT.

Afb. 4

BESTEK en VOORWAARDEN,

waarop het BESTUUR van den polder *SANDELINGEN-AMBACHT*, onder de gemeente *Hendrik-Ido-Ambacht*, voornemens is A A N T E BESTEDEN:

Het **AMOVEEREN** van den bestaanden **Windwatermolen** en het op diens fundamente **OPBOUWEN** van een **Gebouw**, waarin moet worden geplaatst een **Stoomwerktuig met Stoomketel, Scheprad, enz.**; voorts het **BOUWEN** van een **Schoorsteen** en een **Steenkolenbergplaats**, een en ander volgens de teekening en nadere omschrijving.

I N H O U D.

1 ^e	AFDEELING.	Beschrijving der werken.
2 ^e	"	Voorschriften voor de uitvoering.
3 ^e	"	Voorwaarden van algemeenen aard.
-

Afb. 5

De aanbesteding hield twee percelen in t.w.:

- 1) het amoveren van de bestaande windwatermolen en het op diens fundamente opbouwen van een gebouw, waarin moest worden geplaatst een stoomwerktuig met stoomketel, scheprad enz., voorts het bouwen van een schoorsteen en een steenkolenbergplaats;
- 2) het leveren en stellen van een horizontaal werkend stoomwerktuig met hetzelfde aanhooren,

zulks op de voorwaarden, vervat in de ten deze aangehechte gedrukte bestekken en voorwaarden, alsmede de voorwaarden in deze afzonderlijk vermeld, een en ander aan de vergaderde personen bekend gemaakt.

(zie afbeeldingen 4 en 5).

De Ondergetekenden
Erard, van Duijl & de Kruiff
 fabrikanten van Stoom en ander Werk-
 tuigen te Delfshaven, bij deze domicilie
 keuzende ten Heeren Kantoor Wijk A No. 2
 aldaar verbonden zich bij ondertekening deze
 overeenkomstig het Bestek en Voorwaarden
 waarop het Bestuur vanden Polder Lande-
 lingen - Ambacht, onder de Gemeente
Hendrik - Ido. Ambacht, voornemens is
aantebesteden, voor:

Het leveren en stellen van een hori-
 zontaal werkend Stoomwerktuig, met
deszelfs aanhooren, voor een som van 8650.-
(Acht duizend zes honderd en vijftig Gulden)

Tot Borgen stellen zich de Heeren:

Jan Hendrik Cortes Koopman & Reeder
 & Marinus Machiel Lourens Aannemer

Beide wonende te Delfshaven (Prov. Zuid-Holland)

De Borgen

De Aannemers

J. de Kruiff

Erard, van Duijl & de Kruiff

M. de Kruiff

Delfshaven 9 Maart 1882

Tot bedoelde aanbesteding overgegaan zijnde, waren binnengekomen:

Voor het eerste perceel: 20 inschrijvingsbiljetten. Na opening bleek dat, voor het werk onder nummer 1 omschreven, de laagste inschrijver was: Willem Lammers, aannemer te Strijen voor f 5474,--.

Voor het tweede perceel: 10 inschrijvingsbiljetten. Na opening daarvan bleek dat, voor het werk onder nummer 2 de laagste inschrijver was: de firma Evrard, Van Duijl en De Kruijff, fabrikanten van stoominrichtingen te Delfshaven voor f 8650,--.

Borgen eerste perceel: J. van de Nadort en F. Lammers, beide bouwkundigen te Strijen.

Borgen tweede perceel: J.H. Henkes, koopman en reder M.M. Lourens, aannemer, beide wonende te Delfshaven.

Het hierover opgemaakte procesverbaal is na voorlezing door genoemde heren besteders, aannemers en borgen ondertekend. (voor inschrijving van het tweede perceel zie afb. 6).

Het stoomgemaal werd verzekerd bij de Onderlinge Brand-Waarborg Maatschappij, enkel voor polder-watermolens door wind of stoom gedreven, te Amsterdam voor f 13.540,-- t.w.:

De opstal van een gebouw van steen met pannen, ingericht tot stoomgemaal	f 3.900,--
De opstal van de stenen schoorsteen	f 450,--
De machinerieën	f 8.650,--
De steenkolenbergplaats van hout gebouwd	f 255,--
De voorraad steenkolen	f 285,--
De verwaarborging had betrekking op de opstal van de gebouwen boven de begane grond.	

(wordt vervolgd) Jan Smit

Bronnen: Archief Waterschap IJsselmonde te Barendrecht

Boek "Onder stoom": aspecten van de geschiedenis van de stoommachine, geschreven door Alex den Ouden.

DE GROOTTE VAN DE DORPEN IN DE ZWIJNDRECHTSE WAARD IN 1551

Deze bijdrage beperkt zich tot de grootte van de dorpen in de Zwijsrechtse Waard in het midden van de zestiende eeuw.

Het belang van een stad, dorp of gebied blijkt onder meer uit het aantal inwoners. Door vergelijking van bevolkingsaantallen wordt zichtbaar welk dorp in een bepaalde streek domineerde.

In de Archives Générales de Belgique te Brussel bevindt zich een register met de titel: "Documents divers concernant la Hollande, la Frise, l'Overijssel et Lingen". Het register bevat allerlei regeringsstukken waaronder het "Recueil uyte overgesonden cedullen van de wapenschouwinghe over Hollandt belast te doen".

Een cedul is een lijst, een opgave, van bepaalde zaken en feiten.

Een synoniem is het meer bekende woord ceel.

Een recueil is een verzameling.

Anders gezegd: het is een opgave van de weerbaarheid en bewapening van Noord- en Zuid-Holland.

Bestudering ervan heeft ertoe geleid dat de tellingen moeten zijn gehouden in de periode januari tot april 1551.

Het onderzoek dat werd gedaan door de "officieren" van de regering, was gericht op het aantal weerbare mannen dat in stad en dorp woonachtig was en de aard van de bewapening van steden en schepen. Onder weerbare mannen werden verstaan de mannen van 18 tot 60 jaar, die goed gezond waren en een bepaalde lengte moesten hebben.

Het recueil geeft dus inzicht in de weerbaarheid en bewapening van de bevolking aan het eind van de regering van Karel V, voor het begin van de tachtigjarige oorlog.

Voorts zegt het iets over de namen en grootte van de dorpen in de Zwijsrechtse Waard.

De volgende ambachten en aantallen weerbare mannen worden genoemd:

<u>Ambachten:</u>	<u>W.mannen:</u>	<u>Percentage:</u>
Kijfhouck ende Heer Oudelants		
Ambacht	22	10,5
Adriaen Pieterssens Ambacht	11	5,3
Hendrick Yden Ambacht	22	10,5
Rijsoort	11	5,3
HeerJansdam ende Joris Hugenzoen		
Linde	39	18,7
In de Linde	35	16,7
Scobbelants en de Molenaersambacht	<u>69</u>	<u>33</u>
Totaal	209	100

De huidige namen van deze leefgemeenschappen zijn: Kijfhoek en Heer Oudelands Ambacht, Sandelingen Ambacht, Hendrik-Ido-Ambacht, Rijsoord, Heerjansdam en Kleine Lindt, Groote Lindt en Zwijndrecht met Meerdervoort.

Er is een vaste verhouding tussen de weerbare mannen en de totale bevolking van een dorp. Wanneer onder de bevolking zowel van Rijsoord als van Sandelingen Ambacht elf weerbare mannen voorkomen, zal de bevolking van deze dorpen ongeveer gelijk zijn geweest.

Bijna 70% van de bevolking woonde dus in het zuidelijk deel van de waard en wel tussen Zwijndrecht en Heerjansdam met een concentratie van 33% in Zwijndrecht.

Kennelijk waren in dat gebied de ontwikkelingsmogelijkheden gunstiger dan in het noordelijk deel. Met name het gelegen zijn aan bevaarbare waterwegen zal een stimulans voor de ontwikkeling zijn geweest.

Heerjansdam, januari 1991
K. Brinkman

Colofon

"Swindregt Were", een naam die naast "Swijndregt Were" al vroeg gebruikt wordt voor de Zwijndrechtse Waard, is het periodiek van het Historisch Genootschap Hendrik Ido Ambacht en de Historische Vereniging Zwijndrecht.

Het blad verschijnt twee tot drie keer per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie H.I.Ambacht:

C. Lagendijk

J. Smit

A. de Zeeuw

Redactie Zwijndrecht:

drs.C.R. van den Berg

mw.E.Dreesens-

van der Linden

A. van der Linden

K. Popijus

Redactie-adres voor H.I.Ambacht:

Weteringsingel 118B

3342 AL H.I.Ambacht tel. 01858-13965

Redactie-adres voor Zwijndrecht:

Prins Bernhardstraat 30,

3331 BR Zwijndrecht tel.078 - 194677

(tevens adres secretariaat Historische Vereniging Zwijndrecht).

Secretariaat Historisch Genootschap Hendrik Ido Ambacht:

Ir. H. van Vliet, Weteringsingel 38

3242 AJ H.I.Ambacht - telefoon 01858-12272

Postgiro 440728

Druk: Pro Patria Zwijndrecht

De verkoopprijs voor losse nummers: f 4,75

ISBN 90-73236-13-4

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

